

САРИЧЕВ

Володимир Іванович
sarychev.dnu@gmail.com

УДК 330.59+332.1

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ
ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

САРИЧЕВА

Тамара Петрівна
tamara.samara@mail.ruMODERN PROBLEMS OF IMPROVING THE
QUALITY OF HIGH EDUCATION IN
UKRAINEд.е.н., доцент, професор,
ДНУ ім. О.Гончара, кафед-
ра менеджменту та
туристичного бізнесуметодист Новомосковського
коледжу, Дніпропетровський
державний аграрно-економіч-
ний університет

У статті досліджено основні причини зниження якості вищої освіти в умовах сучасної політичної та економічної кризи в Україні, а також запропонована модель регулювання ринку освітніх послуг на основі формування державно-приватного партнерства у забезпеченні розвитку галузі освіти.

В статье исследованы основные причины снижения качества высшего образования в условиях современного политического и экономического кризиса в Украине, а также предложена модель регулирования рынка образовательных услуг на основе формирования государственно-частного партнерства в обеспечении развития отрасли образования.

In article it was explored the causes of decline in the quality of high education in the current political and economic crisis in Ukraine, and it was proposed model of market regulation of education services based on the formation of public-private partnership in the provision of education.

Ключові слова: *якість вищої освіти, ринок освітніх послуг, державно-приватне партнерство, людський розвиток, державне регулювання*

Ключевые слова: *качество высшего образования, рынок образовательных услуг, государственно-частное партнерство, человеческое развитие, государственное регулирование*

Keywords: *quality of higher education, education market, public-private partnerships, human development, state regulation*

ВСТУП

Україна протягом усього періоду свого існування як незалежної держави намагається сформувати власну національну систему освіти, яка б зберігала позитивні надбання попередніх етапів розвитку та відповідала кращим сучасним зразкам лідерів у реформуванні освітньої галузі. Стратегічним пріоритетом на цьому шляху є створення інноваційного ринку освітніх послуг для забезпечення належної якості освіти, передусім вищої, досягнення міжнародної й соціальної мобільності випускників, поглиблення інтеграції навчання з наукою і виробництвом, створення визнаного бренду вітчизняної школи з метою отримання конкурентних переваг у боротьбі як за українського, так й за іноземного абітурієнтів [2].

Такий підхід є складовою концепції людського розвитку, що передбачає реалізацію провідного завдання суспільства – забезпечити умови для інклюзивного отримання освіти належного рівня та вдосконалення власного інтелектуального потенціалу протягом усього життя. Адже набуті знання, навички та вміння в сучасних умовах є вагомим підґрунтям для прогресивного зростання у всіх сферах, отримання стійких шансів на ринку праці й створення підстав для інтеграції України в соціальний та економічний простір розвинених країн.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є дослідження основних причин зниження якості вищої освіти в умовах сучасної політичної та економічної кризи в Україні, а також розроблення моделі регулювання ринку освітніх послуг на основі формування державно-приватного партнерства у забезпеченні розвитку галузі освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання, а саме: критичного аналізу, наукової абстракції, узагальнення досвіду сучасних теоретичних досліджень та статистичного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Стан освіти сьогодні свідчить про наявність значної кількості проблем, що вимагає її прискореного реформування, особливо системи вищої освіти, яка безпосередньо продукує основний людський капітал [3].

З огляду на це був проведений аналіз інноваційної діяльності, наукових, науково-технічних робіт в Україні у 2000 – 2014 рр., який свідчить про значне зниження їх інтенсивності, у т.ч. через погіршення рівня кадрового забезпечення (табл. 1).

При цьому, хоч обсяг виконаних наукових, науково-технічних робіт мав тенденцію до зростання від майже 2 млрд. грн. у 2000 р. до 10 млрд. у 2010 р., а протягом 2011 – 2014 рр. утримувався на приблизно однаковому рівні (у фактичних цінах), питома вага

цих робіт у ВВП постійно знижувалася, як і частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової. Паралельне суттєве зменшення витрат на інноваційну діяльність у 2011 – 2014 рр. обернулося й зменшенням до 12,1 % від загальної кількості підприємств, які її впроваджували.

Така ситуація в інноваційній сфері стала можливою й через загрозливі дисбаланси між кількістю ВНЗ I-II та III-IV р.а., кількістю їх студентів (випускників) протягом 1990 – 2014 рр., а також збереженням цієї тенденції у 2015 – 2016 рр. (табл. 2).

Таблиця 1

**Динаміка інноваційної діяльності (ІД) та наукових, науково-технічних робіт (Н,НТР)
в Україні у 2000 – 2014 рр.**

[розроблено авторами за даними Держслужби статистики України [1]]

Рік	обсяг виконаних Н,НТР, млн. грн.	питома вага Н,НТР у ВВП, %	загальні витрати на ІД, млн. грн.	питома вага підприємств, що впроваджували ІД, %	питома вага реалізованої інноваційної продукції (у промисловій), %
2000	1978,4	1,16	1760,1	14,8	9,4
2010	9876,1	0,90	8045,5	11,5	3,8
2011	10349,9	0,79	14333,9	12,8	3,8
2012	11252,7	0,80	11480,6	13,6	3,8
2013	11781,1	0,81	9562,6	13,6	3,3
2014	10950,7	0,70	7695,9	12,1	2,5

Таблиця 2

**Динаміка кількості студентів (випускників) та ВНЗ I-II, III-IV рівнів акредитації
в Україні у 1990 – 2016 рр.**

[складено авторами за даними Держслужби статистики України [1]]

навчальний рік								
Показник	1990/ 1991	2000/ 2001	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016
кількість ВНЗ								
I-II р.а.	742	664	505	501	489	478	387	371
III-IV р.а.	149	315	349	345	334	325	277	288
кількість студентів у ВНЗ, тис. осіб								
I-II р.а.	757,0	528,0	361,5	356,8	345,2	329,0	251,3	230,1
III-IV р.а.	881,3	1402,9	2129,8	1954,8	1824,9	1723,7	1438,0	1375,1
випущено фахівців, тис. осіб								
I-II р.а.	223,0	148,6	96,7	92,2	91,2	79,1	73,6	73,4
III-IV р.а.	137,0	273,6	529,8	520,7	485,1	405,4	392,6	374,0

Кількість ВНЗ I-II р.а., діяльність яких спрямована переважно на підготовку фахівців для виробництва та сфери послуг, у 1990 – 2016 рр. поступово знизилася на 50%, а кількість в них студентів – на 30,4 %.

Кількість ВНЗ III-IV р.а. у означений період спочатку зростала до 349 (+ 235%) у 2010/2011 н.р., а потім зменшилася до 288 у 2015/2016 н.р., що у порівнянні з 2010/2011 н.р. склало – 82,5%. При цьому динаміка кількості студентів розвивалася аналогічно, не відповідаючи демографічному спаду.

Кількісні показники сфери освіти обов'язково повинні корелюватися показниками розвитку ринку освітніх послуг та якості освіти [8]. Для всебічної характеристики забезпеченості країни фахівцями, а також зв'язків та залежностей, які виникають в процесі здійснення забезпечення, потрібна її кількісна характеристика, що потребує розрахунку системи показників. При створенні останньої слід враховувати, що вона має відображувати сутність явища, його соціально-економічне значення, механізм формування під впливом окремих чинників.

Загальноприйняте для аналізу забезпеченості регіонів, галузей, напрямків економічної діяльності фахівцями з вищою освітою використовувати такі показники: загальна та додаткова потреба в фахівцях; вакансії, для заповнення яких потрібна вища освіта; пропозиція на ринку фахівців з вищою освітою; коефіцієнти забезпеченості та насиченості фахівцями; показники структури попиту фахівців; ступінь задоволення потреб в фахівцях; професійний та кваліфікаційний склад зайнятих; рух робочої сили.

З огляду на це був проведений порівняльний аналіз показників розвитку освіти переважно європейських країн, зокрема розмірів навантаження, співвідношення контингенту студентів до кількості ВНЗ в Україні та провідних країнах світу у 2013/2014 р. (табл. 3).

Велике навантаження на один ВНЗ характерно для Німеччини (9520), Південної Кореї (7657) та Польщі (6094). Середнє навантаження у 3 – 4 тис. студентів притаманне США, Франції, Японії. Україна разом з Росією, Китаєм та Індією входить до групи з навантаженням у 2 – 2,5 тис. До 2015/2016 н.р.

ситуація майже не змінилася: через пропорційне зменшення кількості ВНЗ (до 659) та студентів в них (до 1605,2 тис. осіб) співвідношення склало 2436 – на один ВНЗ.

Оприлюднення таких даних, на наш погляд, повинно примусити органи державного регулювання сфери освіти більш цілеспрямовано й оперативно

вживати заходи щодо оптимізації мережі ВНЗ як за типами, так і за регіонами. Така практика дозволить більш ефективно використовувати фінансові ресурси в освіті, зробити її рентабельною, а від так – конкурентоспроможною. Хоч на сьогодні ситуація у визначеному аспекті виглядає так (табл. 4).

Таблиця 3

Співвідношення студентів до кількості ВНЗ в країнах світу у 2013/2014 р.

[розроблено авторами за даними Європейського комітету статистики [5]]

Країна	Кількість ВНЗ в країні, од.	Кількість студентів, тис. осіб	Навантаження на один ВНЗ, студентів
Україна	803	2053	2557
Росія	989	2265	2290
США	3301	13816	4185
Німеччина	250	2380	9520
Франція	586	2214	3778
Японія	721	2541	3524
Південна Корея	394	3017	7657
Китай	1135	2869	2527
Індія	579	1248	2155
Польща	457	2785	6094

Таблиця 4

Розподіл ВНЗ I-IV рівнів акредитації за типами та регіонами у 2015/2016 н.р.

[складено авторами за даними Держслужби статистики України [1]]

Показники		Населення віком 16-59 рр.	Кількість ВНЗ	Університети	Академії	Інститути	Коледжі	Училища	Технікуми
Україна		26,317	659	185	53	63	218	83	56
м. Київ		1,824	101	38	17	19	22	1	4
Області	Харківська	1,707	69	23	9	7	5	6	1
	Дніпропетровська	1,999	52	13	3	7	15	6	7
	Львівська	1,583	42	12	5	4	14	6	1
	Одеська	1,468	40	12	7	2	3	11	5
	Луганська	1,362	12	4	-	-	-	4	4

Як бачимо, при порівняно невеликій різниці за кількістю населення у віці 16-59 років, що складає основний контингент здобувачі вищої освіти, регіони країни значно різняться за кількістю й типами ВНЗ I-IV р.а. Так, на теренах столиці й чотирьох областей-лідерів за кількістю ВНЗ III-IV р.а. зосереджено 53% університетів, 77,4% академій та 61,3% інститутів. Луганська ж область у наведеному розподілі посіла останнє місце серед інших. При цьому промислові центри Сходу та Півдня країни відчувають дефіцит технічно кваліфікованих випускників ВНЗ I-II р.а.

В цілому, щодо проблеми працевлаштування випускників ВНЗ, потрібно відмітити соціальну гостроту й економічну недоречність ситуації, коли за даними 2015 р. в Україні отримали направлення на роботу тільки 98,0 тис. випускників (21,9%), з яких 74,7 тис. навчалися за кошти держбюджету, а 13,6 тис. – за кошти місцевих громад. Більш детальна картина з розподілу студентів за джерелами фінансування представлена у табл. 5.

У контексті вищезазначеного, згідно Національної доктрини розвитку системи освіти, державний та галузевий менеджмент сьогодні зосереджений на

пошуках оптимальних шляхів впорядкування фінансово-економічних відносин для створення сприятливих умов забезпечення інноваційного зростання всіх складових освітньої сфери: створення привабливого інвестиційного клімату для міжнародних і внутрішніх фінансових потоків, запровадження прозорої академічної й економічної автономії навчальних закладів, налаштування щільної взаємодії у межах державно-приватного партнерства між всіма зацікавленими суб'єктами процесу навчання й виховання, поглиблення інтеграції з наукою і передовим виробництвом зокрема [9].

На це також спрямована новітня система допоміжних рахунків освіти України, яка враховує міжнародні стандартні класифікації освіти. За її допомогою можливо більш детально визначити обсяг й розподіл загальних витрат на освіту, де головними фінансуючими організаціями є держава (її частка у витратах на освіту 2014 р. склала 85,1%), приватні компанії та домогосподарства (14,9%), а також визначити реальні затрати на одного учня/студента в рік (рис.1).

Розподіл студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації за джерелами фінансування у 2015/2016 н.р. (тис. студ.)

[складено авторами за даними Держслужби статистики України [1]]

Показники	в Україні всього / у %	ВНЗ I-II р.а.	ВНЗ III-IV р.а.
За рахунок державного бюджету	732,0 / 45,6%	82,8	649,2
За рахунок місцевих бюджетів	79,4 / 4,9%	64,7	14,7
За кошти органів державної влади, юридичних осіб	10,2 / 0,6%	0,7	9,5
За кошти фізичних осіб	783,6 / 48,9%	81,9	701,7
Отримують стипендії: з них	568,1 / 35,4%	111,1	457,0
-академічні	536,9 / 33,5%	103,3	433,6
-соціальні	33,5 / 2,1%	8,9	24,6

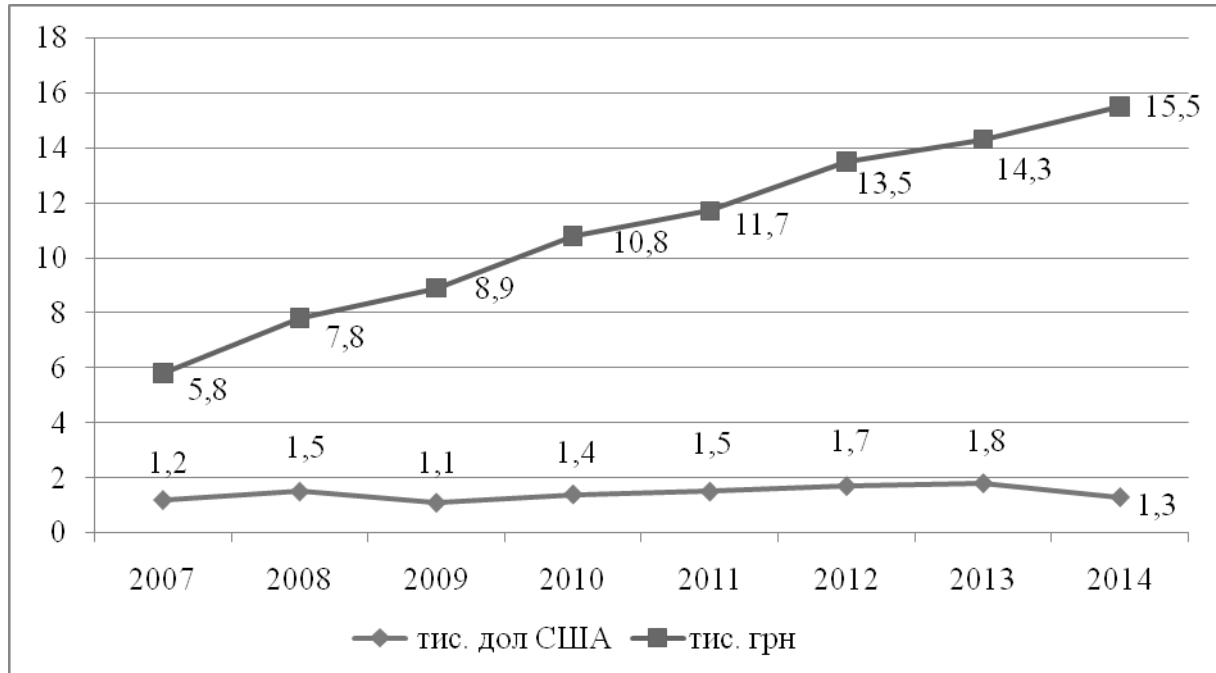

Рис. 1. Порівняльна динаміка витрат на 1 учня/студента у 2007 – 2014 рр. в Україні у національній валюті та доларах США [1]

Для порівняння наведемо основні підходи, які застосовує для оцінювання національних систем вищої освіти та визначення міжнародного рейтингу відома в світі організація Universitas 21, де аналізу підлягають 24 різноманітних вихідних показника.

Вони згруповані у чотири категорії: ресурсне забезпечення ВНЗ країни, що охоплює показники загальних та державних витрат на вищу освіту, витрат ВНЗ на дослідження і розробки; середовище вищої освіти, що містить у собі комплексну оцінку державної політики і регулювання у сфері вищої освіти, оцінку якості даних у системі статистики вищої школи, показники гендерного балансу серед студентів та академічного персоналу; інтегрованість ВНЗ у мережу суспільних зв'язків, яка враховує взаємодію із бізнесом і промисловістю, чисельність іноземних студентів, наукових праць, виконаних у співпраці із зарубіжними колегами, участь освітніх інституцій у WEB-просторі тощо; результативність і впливовість ВНЗ, що передбачає оцінку дослідницьких результатів та їх наукової ваги, присутності національних університетів у Шанхайському рейтингу, участі населення, рівня кваліфікації робочої сили.

У рейтингу 2014 р. з 50 досліджуваних країн лідерами стали США і Швеція (1 і 2 місця відповідно), а серед постсоціалістичних європейських країн відзначилися Словенія (25 місце), Чехія (26), Угорщина (29), Польща (31), Сербія (34), Росія (35), Словаччина (37), Румунія (39), Болгарія (40), Хорватія (44). Україна посіла 42 місце, погіршивши свій рейтинг з 25 місця (у 2012 р. серед 48 країн) та 35 місця у 2013 р. з 50 країн [4].

На підставі проаналізованого матеріалу можна обґрунтовано визначити основні засади державної політики в сфері вищої освіти та шляхи її реалізації. На перший план з метою прискорення інноваційного розвитку суспільства потрібно висувати забезпечення надійної взаємодії освіти і науки з інтересами людини, держави й бізнесу. Такий підхід потребує підвищення якості освіти, інтеграції ВНЗ з виробництвом для скорочення часу на корегування навчальних програм у відповідь на зміни технологічних укладів або їх складових [9].

Також важливим в державній політиці щодо освіти є розширення можливостей людини для її здобуття незалежно від соціально-економічних чинників, стану здоров'я, здібностей упродовж всього

життя з появою мотивації для навчання, чи перенавчання. Це також потребує поєднання наслідків процесу освіти з ринковими механізмами в царині забезпечення першого робочого місця для випускників, належного відстоювання права на працю, об'єктивного прогнозування потреб та балансу обсягів підготовки фахівців у залежності від потреб суспільства [6].

Отже, складні та динамічні процеси в галузі освіти потребують обов'язкового регуляторного впливу

держави, як головного замовника, споживача й виробника освітніх послуг в умовах ринкової економіки [7].

Запропонована модель державного регулювання ринку освітніх послуг в умовах реформування всієї сфери освіти дозволяє на життєздатних ринкових засадах об'єднати у дієву систему державні механізми моніторингу, регулювання та контролю з отриманням завчасно спланованих наслідків від спрацьовування його провідних функцій (рис. 2).

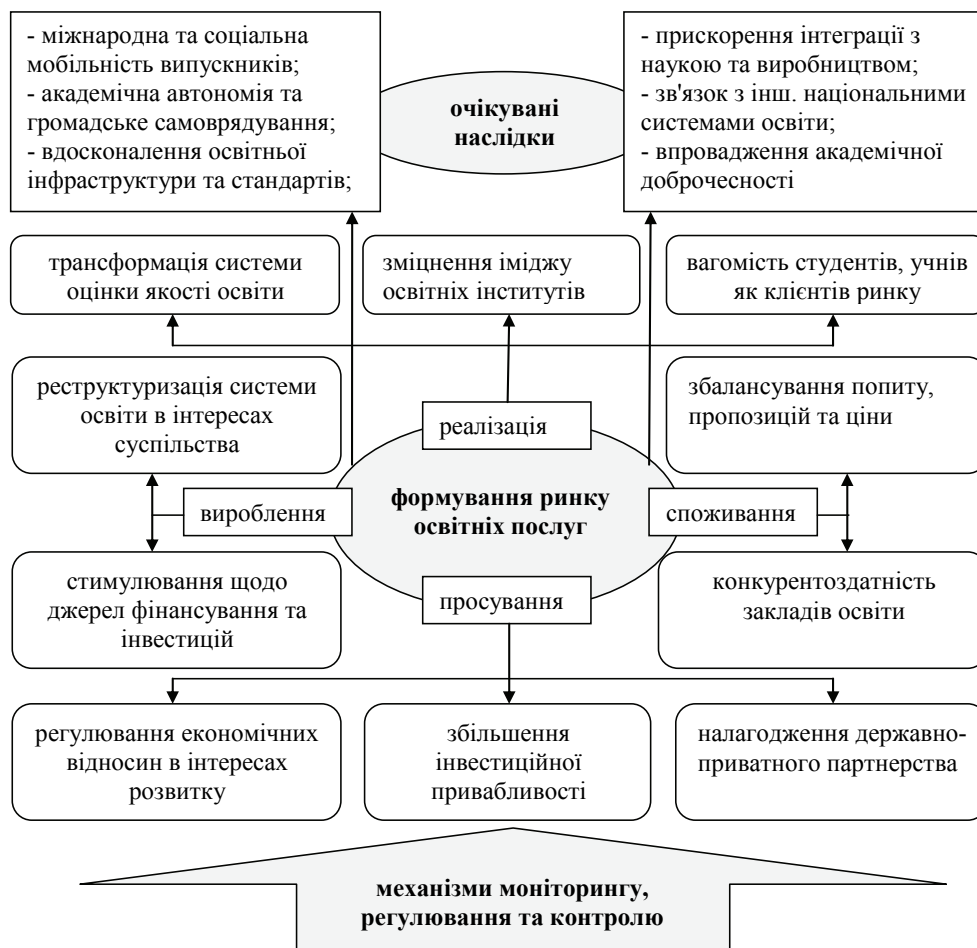

Рис. 2. Модель державного регулювання ринку освітніх послуг в Україні [розроблено авторами]

Проте, залишається остаточно не визначеною проблема оцінювання якості освіти, що є принциповим для налагодження механізмів державного регулювання сферою освіти, побудови прогнозних сценаріїв її майбутнього розвитку та визначення індикаторів ефективності дії всієї системи освіти.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами проведеного аналізу можна підсумувати, що державне регулювання галузі освіти ще не стало системним, науково обґрунтованим процесом і потребує об'єднаних організаційно-інституціональних, політично-правових, соціально-економічних реформ для забезпечення ефективного функціонування ринку освітніх послуг, створення сприятливих умов інтелектуального розвитку людини протягом всього життя без виключень.

Головними з них можуть бути: розроблення науково обґрунтованої методики визначення потреби держави, регіонів та галузей у фахівцях різного рівня сьогодні й на перспективу; аналіз стану навчальних закладів та визначення напрямків його поліпшення; запровадження нових підходів у фінансуванні підготовки фахівців за державним, регіональним та галузевим замовленнями; розроблення програми вдосконалення структури підготовки фахівців, підвищення їх кваліфікації, розвитку матеріально-технічної бази навчальних закладів, соціальної підтримки їх колективів; визначення переліку освітніх послуг, надання яких має здійснюватися за рахунок державного фінансування, і таких, що можуть надаватися на госпрозрахунковій основі, з встановленням оптимальних тарифів; розроблення заходів щодо залучення інноваційного науково-технічного потенціалу ВНЗ до створення структур

підприємництва у сфері науки та наукового обслуговування, виробництва наукоємної продукції й надання наукових послуг; з метою підвищення ефективності наукових досліджень здійснювати заходи щодо створення науково-педагогічних закладів та інноваційних структур, які б об'єднували науковий потенціал навчальних й наукових установ.

Реалізація наведених заходів повинна враховувати значну диференціацію в сфері освіти, пов'язану не тільки з існуванням навчальних закладів різних форм власності, але й навчальних закладів різних рівнів освіти (дошкільної, початкової, базової й повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої), які здійснюють навчальний процес за освітніми професійними програмами різних рівнів та у різних формах (очна, заочна, дистанційна).

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Єлісєєва О.К. Моделювання сталого розвитку соціально-економічних систем: монографія / О.К. Єлісєєва. - Д.: Наука і освіта, 2010. - 116с.
3. Карпенко Н.В. Формування конкурентного середовища регіонального ринку освітніх послуг / Н.В. Карпенко, Л.В. Дробиш // Регіональні перспективи. - 2010.- № 2(3). - С.386-389.
4. Офіційний сайт Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.i-soc.com.ua>.
5. Офіційний сайт статистичної служби Європейського Союзу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ec.europa.eu/Eurostat>.
6. Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів [Електронний ресурс] // Конвенція МОП № 142. - Женева: Міжнародне бюро праці, 1999. - 1028 с. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_057.
7. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь / А.В. Єрмолаєв, Д.М. Горєлов, О.А. Корнієвський та ін. - К.: НІСД, 2012. - 48 с.
8. Саричев В.І. Ринок освітніх послуг як чинник людського розвитку в Україні / В.І. Саричев // Економіка. Фінанси. Право. - 2015. - № 6/1. - С. 27-31.
9. Сидоров С.В. Правила реализации системного подхода в управлении развивающейся школой // Электронный журнал "Знание. Понимание. Умение". - 2010. - № 2. - С. 51-63.